

İBRAHİM HAKKI'NIN TALİM, TERBİYE VE İRŞADA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN EĞİTİM BİLİM PERSPEKTİFİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ¹

Çetin TAN², Burhan AKPINAR³, Yusuf GEZER⁴

Özet

18. yüzyıl Osmanlı münevverlerinden İbrahim Hakkı (1703-1780), hem dini ve hem de fenni ilimlere olan ilgisi ve vukufiyeti özelliği ile bu dönem mütefekkirleri arasında özgün bir yere sahiptir. İnterdisipliner bir anlayışla, fen ve sosyal-beşeri ilimlerle ilgilenen ve bu konularda birçok eser kaleme alan İbrahim Hakkı, bu hususiyetinden dolayı “Zulcanaheyn” olarak adlandırılmıştır. İbrahim Hakkı, eserlerinde eğitime yönelik çok önemli görüş ve mülahazalar serdetmiştir. Bu çalışmanın amacı, bir mütefekkir olarak İbrahim Hakkı'nın eserlerinde eğitim ve öğretime dair serdettiği fikir ve mülahazalarını, günümüz eğitim bilim bakış açısıyla değerlendirmektir.

Dokümanter analiz yöntemi ile yürütülen çalışmada veriler, İbrahim Hakkı ile ilgili yazı, belge ve dokümanlardan elde edilmiştir. Bu veriler, günümüz eğitim bilim anlayışı bağlamında tespit edilen çeşitli temalar bağlamında analiz edilerek yorumlanmış ve bu yorumlardan birtakım sonuçlar çıkarılmıştır. Çalışmada bu şekilde ulaşılan sonuçlar, İbrahim Hakkı ile ilgili ulaşılabilen literatür bilgileri ve çalışmayı yürütün araştırmacıların yorumlarıyla sınırlıdır. Çalışmada ulaşılan sonuçlardan, İbrahim Hakkı'nın sürdürdüğü yaşam serencamının, “Nasıl mütefekkir olunur?” sorusunun cevabı bakımından önemli ipuçları verdiği söylenebilir. Bundan başka İbrahim Hakkı'nın, ilimlerin tasnifi ile ortaya koyduğu müfredat niteliğindeki liste, Marifetullah yolunda kâmil insan yetiştirmek olarak vaz ettiği eğitimin amacı, öğretim ilke, yöntem ve tekniklerine yönelik fikir ve uygulamaları, eğitim programlarının ilk örnekleri arasında kabul edilebilir. İbrahim Hakkı'nın çocuk eğitimi, öğrenci sorumlulukları ve öğretmen nitelikleri hakkındaki mülahazaları da, eğitim teorisi ve uygulaması için ufuk verici niteliktedir. Son tahlilde, İbrahim Hakkı'nın, eserlerinde irşat, talim ve terbiye bağlamında serdettiği fikirleri, “Hangi bilgi?” ve “Nasıl bir insan?” sorularına verdiği cevaplarla, yaklaşık iki asırdır yolunu arayan Türk Eğitim Sistemine felsefi ufuk vermede ve eğitim programlarına zemin teşkil etmede yol gösterici olabilir.

Anahtar kelimeler: İbrahim Hakkı, Terbiye, Müfredat, Eğitim programı, Marifetullah.

1 Uluslararası Sosyal Bilimler ve İbrahim Hakkı Sempozyumu (2013) sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

2 Yrd. Doç.Dr., Siirt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, cettan889@hotmail.com.

3 Prof.Dr., Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, bakpinar@firat.edu.tr

4 Doktora Öğrencisi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Eğitim Yönetimi Teftişi, Planlaması ve Ekonomisi, yusufgezer5@hotmail.com

THE EVALUATION OF THE VIEWS OF İBRAHİM HAKKI ON TRAINING, DISCIPLINE AND GUIDANCE IN TERMS OF EDUCATIONAL SCIENCE

Abstract

İbrahim Hakkı (1703-1780), one of the 18th century Ottoman intellectuals, has a distinguished place among the thinkers of the time with his interest and competence in both religious and scientific sciences. İbrahim Hakkı, who were interested in scientific and social-human sciences and wrote a lot of books on these subjects with an interdisciplinary mind, were named “Zulcanaheyn” thanks to his such qualities. İbrahim Hakkı propounded very important views and thoughts regarding education in his works. The aim of this study is to evaluate the ideas and thoughts of İbrahim Hakkı on education and instruction which he, as a thinker, propounded in his works in terms of current viewpoint of educational science.

The data in the study, which was carried out with documentary analysis, were obtained from the articles, records and documents concerning İbrahim Hakkı. These data were analysed and interpreted in the context of various themes within the scope of current educational science and some results were reached. The results reached in the study are restricted to the literature accessed on İbrahim Hakkı and the interpretations of the researchers carrying out the study. From the results reached in the study, it can be said that the life of İbrahim Hakkı gives important hints about the answer of the question of “How to be a thinker”? Besides, the list which was put forward by İbrahim Hakkı with the classification of sciences and which has the quality of an instructional program, the aim of education which he explained as training wise individuals on the way to Marifetullah (truly knowing about Allah) and his ideas and applications concerning the principles, methods and techniques of instruction can be accepted as the first examples of curricula. İbrahim Hakkı’s thoughts about child education, student responsibilities and teacher qualities open up new horizons for educational theory and applications. In conclusion, the ideas propounded by İbrahim Hakkı in his works about guidance, training and discipline along with his answers to the questions “What knowledge?” and “What kind of human?” can act as a guiding principle in opening up a new philosophical horizon for Turkish Educational System, which has been searching for the true path for almost two centuries and forming a ground for curricula.

KeyWords: *İbrahim Hakkı, Discipline, Instructional Program, Curriculum, Marifetullah.*

GİRİŞ

Erzurumlu İbrahim Hakkı (1703-1780), 18. Yüzyılda yaşamış (Fazlıoğlu, 2013) çok önemli bir Osmanlı münevveridir. Akli ve nakli ilimleri birbirinin tamamlayıcı olarak beraberce tahsil edip, ele alan İbrahim Hakkı; İslami ve Batı kaynaklı dini ve fenni birçok ilimle meşgul olan, ilim ve irfanı birlikte vazedenden ve bu özelliğinden dolayı zülcenaheyn olarak vasıflandırılan bir mütefekkiridir. İbrahim Hakkı'ya bu vasıf, Avrupa menşeli akli bilgilerle İslami bilgiler; epistemolojik anlamda kesbi bilgilerle vehbi bilgiler ve yaşam felsefesi anlamında ise, dünya ile ahret arasında kurduğu dengeden dolayı verilmiştir. İbrahim Hakkı'nın, çağdaşı birçok düşünürden farklı biçimde sürdürdüğü akademik yaşam serencamı, "Mütefekkir nasıl yetişir?" veya "Nasıl mütefekkir olunur?" sorularına cevap verecek birçok çarpıcı örnekle doludur.

Erzurum'da filizlenip Tillo'da olgunlaşan bu mütefekkir, neredeyse bütün hayatını Doğu ve İslam menşeli nakli ilimleri tahsil etme ve Avrupa menşeli ansiklopedik bilgileri izlemek, anlamak, mezcetmek ve bunları İslami ilimlerle harmanlayarak yeni manalar istihraç etmeye hasretmiştir. Bununla da yetinmeyen İbrahim Hakkı, birçok bilgiyi deneyerek uygulama sahasına da aktarmıştır. Bu vasıflarıyla zamanının önemli bir ilim adamı olan Erzurumlu İbrahim Hakkı, bir müellif olarak farklı sahalarda ve çok sayıda eser kaleme almıştır.

İbrahim hakkı, interdisipliner bir anlayışla fen, matematik, astronomi ve anatomi gibi müspet (pozitif) bilimler yanında sosyal ve beşeri ilimler gibi birçok disiplinle iştigal etmiş çok boyutlu bir ilim adamıdır. Bu özelliğinden dolayı, mütefekkir, mutasavvıf, münevver, müderris, sosyolog, psikolog, astrolog vb. birçok sıfatla vasıflandırılmıştır. İbrahim hakkı, eserlerinde ilim ve irfana birlikte vermiş bir mutasavvıf (Yılmaz, 2006) ve tekkelerde öğrenci yetiştiren bir derviş (Bingöl, 2013) olarak da anılmaktadır. İnsanı Kamil olma yolunda parmak bastığı işaretler ile iyi insan yetiştirmeye dair serdettiği fikirleri, onun bir "ahlak gelişimcisi" (Yücelik, 2006) ve bu uğurda gösterdiği irşat çabalarıyla da bir "mürşit" sıfatını da hak ettiğini göstermektedir. Bir örnek olarak sosyolog vasfı ele alındığında, O'nun İngiliz Sosyolog Spencer'den önce sosyolojiye dair bazı fikirleri ortaya atmış olduğu belirtilmektedir (İzmirli, 1973, akt: Karadeniz, 2006). Bunlardan başka, tipoloji (ilmi sima, kıyafet ilmi, physiognomy) gibi (Okumuş, 2006; Kahya, 1999) uç ilimlerle ilgili mülahazaları dikkate alındığında, İbrahim Hakkı'nın zülcenaheyn, interdisipliner veya disiplinler üstü ilmi niteliklere sahip olduğu iddia edilebilir. Bu konuda Yılmaz (2011), "Erzurumlu İbrahim Hakkı, zülcenaheyn değil, zülecnih/kanatlar sahibidir" şeklindeki ifadesi, bu iddiayı desteklemektedir. İbrahim Hakkı'nın bu disiplinler üstü vasfı, eserlerine de yansımıştır. Nitekim İbrahim Hakkı'nın marifetname isimli eseri, neredeyse tüm temel bilimlere yönelik bilgiler içermektedir (Özgen, 2012).

İbrahim Hakkı'nın, en az çalışılan ve dolayısıyla da en az bilinen yönü, belki de müderrislik ve eğitimci kişiliğidir. Bunun muhtemel bir sebebi, birçok ilim sahasında olduğu gibi eğitim de yaklaşık iki asırdır yönümüzü Batı'ya dönüşümüzden dolayı, İbrahim Hakkı'nın eserlerinin, pedagog ve eğitimbilimcilerin ilgisini yeterince çekmemesi olabilir. Diğer bir ihtimal de, İbrahim Hakkı ile ilgili arşivleri analiz etmeye dayalı zorlu çalışmaya mukabil, Batı'dan eğitime yönelik hazır paket halindeki kavram ve bilgileri (aslında malumatları) devşirme kolaycılığıdır. Sayısı artırılabilir olan bu ihtimallerden dolayı, İbrahim Hakkı'nın talim, terbiye, irşada yönelik fikir ve mülahazaları, tipoloji ile ilgili fikir ve öğütlerinin gölgesinde kalmıştır. Oysaki çok iyi bir eğitim alarak başladığı ve sürdürdüğü yaşamı boyunca araştırma, inceleme, gezi, gözlem ve deney yoluyla elde ettiği ve istihraç ettiği bilgileri kaleme almakla yetinmeyen İbrahim Hakkı, birçok öğrenci de yetiştirmiştir. Dolayısıyla eğitim ve terbiye kurallarını vaz ettiği eserlerinde (Sunar, 1981 Akt: Özgen, 2012) eğitim ve öğretim, öğretmen öğrenci münasebetleri ile çocuk yetiştirmeye (Aydoğan, 2011; Gün, 1977) dair birçok fikir serdetmiştir. İbrahim Hakkı'nın ilimleri tasnif ederek ortaya koyduğu müfredat niteliğinde liste (Özyılmaz, 2002), günümüz eğitim programlarının ilk örnekleri arasında sayılabilir. Bu özelliklerinden dolayı İbrahim Hakkı, bir müderris, eğitimci veya pedagog olarak nitelendirilebilir. Nitekim çağdaşları olan ve günümüz eğitim bilimleri literatüründe “eğitimci” veya “pedagog” olarak nitelendirilen birçok Batı'lı düşünür incelendiğinde, İbrahim Hakkı'dan fazlaca bir özelliğe sahip olmadıkları rahatlıkla görülebilir. Ayrıca İbrahim Hakkı, günümüz pedagoji literatüründe yer alan ve Batı'lı düşünürlere atfedilen birçok fikir ve ilkeyi, onlardan çok önce dillendirmekle, eğitimcilik vasfını hak etmektedir.

Bu çalışmada ağırlıklı olarak eğitimci kişiliği ve müderrislik yönü üzerinde durulacak olan İbrahim Hakkı'nın eğitime dair eserlerinde yer verdiği fikirleri ile bizatihi tatbik ettiği uygulamaları, günümüz eğitimbilim literatürüne ışık tutacak vüsattadır. Dolayısıyla İbrahim Hakkı'nın eserlerinde yer verdiği eğitim-öğretim, öğretmen ve öğrenci münasebetleri ile çocuk gelişime dair fikir ve mülahazaları, bugün adeta bir tıkanmışlık görüntüsü sergileyen TES'e ufuk açıcı niteliktedir. Bunun anlamı, İbrahim Hakkı'nın pedagojik mülahazalarını aynen alıp günümüzde uygulamak anlamında olmayıp; O'nun eğitim ve öğretime dair takip ettiği metotlardan yararlanmak ve daha da önemlisi, Batı ile İslami kaynakları mezcetmede gösterdiği muvaffakiyetin sırlarını anlamaya çalışmak şeklinde anlaşılmalıdır. Nitekim bugün neredeyse bütün dünyaya eğitim felsefesi ve modelleri ihraç eden Batı (Avrupa ve ABD) eğitim tarihi incelendiğinde, bunların, İbrahim Hakkı'nın yaşadığı dönemlerdeki düşünürlerinin fikirlerini evirilerek çağdaş eğitim modelleri oluşturdukları görülebilir. Dolayısıyla İbrahim Hakkı gibi bu kültür havzasına mensup mütefekkirlerin eğitim-öğretim ve çocuk yetiştirme ile ilgili mülahazalarından, çağdaş eğitim modelleri oluşturmada yararlanılabilir. Nitekim evrensel boyutları olsa da, eğitim, esasta kültürel bir olgudur. Bu çalışma İbrahim Hakkı gibi, eğitim-öğretime dair fikir serdeden ve bu

konuda eser kaleme alan mütefekkirlerin fikir ve mülahazalarının, günümüzde yolunu ve yönünü arayan TES'e yol gösterici olabileceği gibi bir varsayımla yürütülmüştür. Bu yol göstericilik, eğitim ve öğretimin içeriğinden ziyade; eğitimin amacı, “eğitimde nasıl bir insan?” ve” hangi bilgi?”gibi noktalarla ilişkili olarak anlaşılmalıdır. İbrahim Hakkı'nın ilim ve eğitimin nihai amacı konusundaki mülahazaları, genel olarak TES'ne uzak hedefler şeklinde vizyon verme; özel olarak da, insan yetiştirme planı ve projesi olan eğitim programlarının amaçları için zemin oluşturma derinlik ve vüsatına sahiptir. Sorun, İbrahim Hakkı'nın eserlerini tetkik edecek derinlikte dil ve tarih bilgisine sahip olmama ile ilgilidir. Bu meyanda amacı, İbrahim Hakkı'nın eserlerinde yer alan eğitim ve öğretime dair fikir ve mülahazaları, günümüz eğitim bilim bakış açısıyla değerlendirmek olan bu çalışmanın, literatüre katkı sağlaması umulabilir. Bu umut, İbrahim Hakkı üzerine yapılan çalışmaların ağırlıklı olarak onun tasavvufi ve mistik yönü üzerinde yoğunlaştığı, aklı ve ilmî yönünü inceleyen çalışmaların nispeten daha az olduğu (Başaran, 2006) göz önüne getirilirse, daha da önem kazanmaktadır.

YÖNTEM

Bu nitel araştırma tarama modelinde olup, belgesel kaynak incelemesi (dokümanter analiz) şeklinde yürütülmüştür. Nitel araştırma, gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği araştırmadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 39). Tarama modeli, bir nesne veya birey hakkında tutulmuş çeşitli kaynaklara başvurarak, elde edilen verileri bir sistem içinde bütünleştirerek yorumlamaktır (Karasar, 2005: 77). Belgesel kaynak derlemesi (Dokümanter analizi) ise, bir konu hakkındaki yazı ve belgelerin analizi ve incelenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2006: 187; Seyidoğlu, 1997: 43).

Bu çalışmanın veri kaynakları olan doküman ve belgeler, İbrahim Hakkı'nın kitaplarıyla ilgili bilimsel tez, kitap, makale, gazete yazıları ve ilgili internet kaynaklı belge ve yazılardan oluşturulmuştur. Bu belge ve dokümanlar, çalışmayı yürüten araştırmacılar tarafından bizzat İbrahim Hakkı'nın eserleri incelenerek elde edilmiş olmayıp; derleme niteliğindedir. Bu itibarla çalışma, bir anlamda “meta analiz” niteliğinde de sayılabilir. Çalışmanın verilerini oluşturan bu derleme niteliğindeki kaynaklar, ele alınan konuya bağlı olarak belirlenen çeşitli başlıklar bağlamında ele alınıp, analiz edilerek yorumlanmış ve bu yorumlardan birtakım sonuçlar çıkarılmıştır. Bu sonuçlar, İbrahim Hakkı ile ilgili ulaşılabilen literatür bilgileri ve çalışmayı yürüten araştırmacıların yorumlarıyla sınırlıdır.

İBRAHİM HAKKI’NIN TALİM VE TERBİYE HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN PEDAGOJİK PERSPEKTİFTEN DEĞERLENDİRİLMESİ

İbrahim Hakkı’nın Akademik Yaşam Serencamı: Nasıl Mütefekkir Olunur?

Bu başlık altında İbrahim Hakkı’nın hayatı, tarihi bir yaklaşımdan ziyade, akademik anlamda geçirmiş olduğu yaşam serencamı bağlamında ele alınmıştır. Marifetullahı uğruna insanı ve evreni anlama yolunda çok önemli çabalar sarf ettiği bilinen İbrahim Hakkı’nın, yaşamı “Nasıl mütefekkir olunur?” veya “Mütefekkir nasıl yetiştirilebilir?” konularında ufuk vericidir. Nitekim çizgi dışı yaşam serencamıyla tarihte iz bırakmış önemli şahsiyetleri inceleyerek kuram geliştirmenin cari bir yol ve yöntem olduğu bilinmektedir. Çoklu Zekâ Kuramı’nın sahibi Howard Gardner’in (2006), tarihte iz bırakmış Batı’lı bilim adamı, sanatçı ve düşünürleri inceleyerek ortaya koyduğu çalışmalar, buna örnek olarak gösterilebilir.

18 Mayıs 1703’te Erzurum/Hasankale’de doğan İbrahim Hakkı’nın, aile ortamında aldığı terbiye yanında, henüz çocukluğunda babası, amcası ve Molla Mehmed el-Suhranî gibi zamanın mütefekkirlerinden naklî ve matematik, astronomi gibi aklı (müspet, pozitif) ilimleri tahsil ettiği bilinmektedir (Fazlıoğlu, 2013; Önal, 1970 Akt: Kazar, 2010). Bu anlayış, Osmanlı döneminde birçok mütefekkirin hayatında da görülen, çocuğun ilk eğitim ve öğretiminin aile büyükleri tarafından, günlük yaşam içerisinde ve bire bir şekilde sürdürüldüğü usule uygundur. Bu usul ile çocuğunun eğitim sorumluluğunu topyekûn okul ve öğretmene havale etmenin çok yaygın olduğu günümüz yaklaşımı arasındaki fark, düşündürücüdür. Bu fark, ekonomik boyutu ön plana çıkan günümüz eğitiminin büyük oranda dünyevileşmesi kadar, ebeveynlerin çocuk yetiştirme konusundaki kolaycılıklarından da kaynaklanmaktadır. Ancak çocuğun eğitiminde “aile terbiyesi”nin ihmali, onun karakter, kimlik ve kişiliğinde önemli boşluklar oluşturabildiği bilinmektedir. Buradan, gerek çocuğun sağlıklı bir kişilik gelişiminin temini ve gerekse üst düzey zihinsel gelişiminin sağlanmasında, aile boyutunun (ebeveynler ve yakın akrabalar) çok önemli bir destekleyici değişken olduğu sonucu çıkarılabilir.

Eğitim ve öğretiminin ilk temellerini aile ve yakın çevreden alan İbrahim Hakkı, bundan sonra “kanaat önderi” ve “model kişilikler” olarak vasıflandırılacak müftü (Erzurum Müftüsü Muhammed Hazık) ve şeyh (Şeyh Fakirullah Hazretleri) gibi çeşitli mütefekkir, ilim adamı ve mutasavvıflardan ders alarak (Torun, 2011; Bursalı, akt: Kazar, 2010), dil, gramer ve tasavvufî eğitim serencamına devam etmiştir. Hoca-talebe ile Şeyh-mürît münasebeti içerisinde ve büyük oranda üst düzey öğrenme (hikmet) ve feyz almaya dayalı (irşad) bu eğitimin, İbrahim Hakkı’nın mütefekkir ve mutasavvıf vasfına önemli katkıları olduğu şüphesizdir. Muslu (2013), bu eğitimi şu şekilde ifade etmektedir: “İsmail Fakirullah, İbrahim Hakkı’yı zühd, gönül, teffiz, teslim-ü rıza, murakabe ve sabır ilkeleri doğrultusunda tarik-ül fena fillah asülük

ettirmiştir". İbrahim Hakkı'nın, aldığı bu akli ve nakli eğitim ve öğretimin, günümüzde bir türlü sağlanamayan eğitimde zihinsel ve ruhsal degne(bilişsel ve duyuşsal denge) konusunda iyi bir örnektir. İbrahim Hakkı, epistemolojik anlamda; İslam-Batı menşeli, akli-nakli, vehbi-kesbi, eski-yeni bilgileri bir denge içerisinde ele alıp mezcederek, farklı sentezlere ulaşarak, bu dengeyi şahsında yansıtmıştır. Bu sentezle İbrahim Hakkı'nın, Aristoteles hikmetiyle batlamyushey'etinin gerçek olmayan taraflarını görerek, yeni astronomi ilmine göre bilimsel açıdan onları çürüttüğü belirtilmektedir (Karadeniz, 2006: 13). Çelebioğlu'na göre (1989 Akt: Yücelik, 2006), pozitif bilimler ile dini bilimleri, birbirinin tamamlayıcısı olarak ele alır. İbrahim Hakkı, deneye dayanan pozitif ilimlerle, nakle dayanan dini ilimleri birleştirerek ortak bir zeminde izah etmeye çalışmıştır. Onun farklı bir özelliği de pozitif ilimlerle ilgili yazdıklarını bizzat yaptığı deneylerle temellendirmesi, diğer sahalarda kaleme aldıklarını ise bizzat yaşayarak sergilemiş olmasıdır. Bu sebeple E. İbrahim Hakkı, nazariyeyi pratik zeminde uygulayan ender düşünürlerden biridir (Karadeniz, 2006). Denilebilir ki, İbrahim Hakkı'nın algısı ve zihin yapısı, Batı ve Doğu sentezine dayalıdır. İbrahim Hakkı'nın bu yaklaşımı, o günlerde çok revaçta olmasa da, akli ilimlerle dini ilimlerin birlikteliğinden meydana gelen harmonik geleneğe (Başaran, 2006) uygundur. Ayrıca İbrahim Hakkı'nın bu serencamı, mütefekkir yetiştirmede dil eğitiminin önemini işaret olarak da kabul edilebilir.

İbrahim Hakkı'nın ailede aldığı terbiyeyi, Arapça ve Farsça dil ve gramer dersleri ile pozitif bilimleri öğrenerek sürdürdüğü akademik yaşamını, sarf, nahv, hadis, akaid ve fıkıh gibi ilimleri okuyarak (Kazar, 2010) zenginleştirdiği anlaşılmaktadır. Çoklu bakış açısı sağlayan bu zenginliğin, İbrahim Hakkı'ya, interdisipliner bir bakış açısı kazandırdığı söylenebilir. Aslında İbrahim Hakkı'nın bu vasfı, Doğu'lu filozof ve mütefekkilere özgü bir niteliktir. Bu bağlamda, Farabi, İbn Sina, İbnRüşd, Ebu Bekir Zekeriya Râzi, vb. birçok İslam düşünürü ve ilim adamında görmek mümkündür(Erdem, 2011). Bu vasfıyla da İbrahim Hakkı'nın, tek disipline dalmış birçok çağdaşı düşünürden ayrıldığı söylenebilir.

İbrahim Hakkı'nın, nakli ilimleri aile fertleri ve yakın çevreden, akli ilimleri de, kitapların yanı sıra, o dönemin doğuya açılıncari merkezi olan Erzurum'dan (Başaran, 2006) geçen, Hint'li ve Afgan'lı seyyahlardan öğrenmiş (Çavuşoğlu, 1972 akt: Kazar, 2010) olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İbrahim Hakkı'nın sonraki dönemlerde, kitaplardan okuduğu bazı bilgileri bizatihi deneylerle test ettiği ve öğrencileriyle birlikte gezi vegözlem faaliyetlerinde bulunduğu bilinmektedir. Bundan başka İbrahim Hakkı'nın, zihinsel dağarcığını doldurmasında, hac münasebetiyle Halep, Şam, Medine ve Kudüs gibi çeşitli merkezlere yaptığı seyahatlerdeünlü bilginlerle yaptığı ilmi müzakereler (Yücelik, 2006; Kahya, 1999) ile İstanbul ve Kahire medreselerindeki gözlemlerinin (Fazlıoğlu, 2013) önemli bir payının olduğu bilinmektedir. İbrahim Hakkı'nın ağırlıklı olarak Avrupa menşeli ansiklopedik bilgi dağarcığını ikmal ederek, mütefekkir olmasında, Sultan I. Mahmut'un

davetiyle gerçekleşen saray kütüphanesinden istifade etmesinin (Fazlıoğlu, 2013) büyük payı vardır. Yücelik'e (2006) göre, İbrahim Hakkı'nın "marifetname" gibi büyük eserlerinin yazılmasında saray kütüphanesinin katkıları inkâr edilemez. Buradan anlaşılmaktadır ki, İbrahim Hakkı, Doğu ve Batı kaynaklı nakli ve akli ilimlere karşı yüksek bir farkındalık düzeyine sahip olmakla kalmamış; aynı zamanda bunları elde etmeye büyük bir iştiaak da göstermiştir. Buradan hareketle, son derece heterojen, farklı kaynaklardan beslenen ve renkli bir ilmî mirasın takipçisi olan İbrahim Hakkı'nın (Başaran, 2006) deneyimleri, "Nasıl mütefekkir olunur" sorusuna cevap verme bakımından incelemeye değerdir. Hayatı boyunca öğrenmiş, amel etmiş ve anlatmış olan İbrahim Hakkı'nın bu zengin yaşamı 1780 tarihinde Tillo'da noktalanmıştır.

İbrahim Hakkı'nın Eğitimci Yönü

İbrahim Hakkı'ya diğer birçok vasıf yanında uygun görülen bir sıfat da, eğitimciliktir. İbrahim Hakkı ile ilgili literatür(Gülmez, 2012; Gencal, 2012; Karadeniz, 2006; Kahya, 1999; Gün, 1977) incelendiğinde, O'nun Marifetname başta olmak üzere, birçok eserinde eğitim, öğretim, çocuk terbiyesi, öğrenci ve öğretmen özellikleri ile ailede eğitim vb. konulara yönelik doğrudan ve dolaylı olarak birçok fikir serrettiği görülmektedir. İbrahim Hakkı'nın eğitimci, müderris vasfını hakettiğini gösteren diğer bir özelliği ise, hayatı boyunca öğretimle meşgul olarak birçok öğrenci yetiştirmesidir. HattaMa'rifetnâme'nin telifiyle meşgul olurken bile, bir yandan da zaviyede öğrenci yetiştirmiştir (Pamuk, 2010). Burada İbrahim Hakkı'nın, eğitimin teori ve pratiğine yönelik fikir, mülâhaza ve uygulamaları, eğitimin amacı, program teorisi, öğretim ilke ve yöntemleri, öğretimde materyal kullanımı ile çocuk eğitimi bağlamlarında irdelenerek, günümüz pedagoji anlayışı ile karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır.

İbrahim Hakkı'nın insan anlayışı, genel olarak eğitim ve özel olarak da eğitim programlarının amacı ile ilgili olup; eğitime topyekûn ufuk veren 'uzak hedef' (Sönmez, 2008; Varış, 1996; Ertürk, 1972) ile ilişkili olarak kabul edilebilir. İbrahim Hakkı'da eğitimin en genel amacı, talim, terbiye ve irşad yollarıyla nihai noktası Marifetullah olan 'Kâmil insan'ı yetiştirmek şeklinde tarif edilebilir. İbrahim Hakkı, "Kendini bilen Rabbini bilir" düsturundan hareketle, insanın; kendini, Allah'ın yarattıklarını ve Allâh'ü Teâlâ'yı iyice tanıyarak, kendindeki cevheri keşfetmesi gerektiğini ifade eder (Torun, 2011).İbrahim Hakkı, "Kendi nefsinin bilen Allah'ı bilir" ve "Ben gizli bir hazine idim. Bilinmeyi istedim" hadis-i kudsîlerinden yola çıkarak, Allah'ı bilmek için nefsi, yani kalbi tasavvuf yolu ile bulabilmeyi hedefler. Kalbi bilebilmek için insan vücudunu iyi tanımak lazımdır ki, bu anatomi bilgisi ile olur. İbrahim Hakkı'nın, anatomiye ele alması bu bağlamdadır. Vücut bilgisi ise evrenin mikrokosmosudur, yani makrokosmos olan evren bilinmeden olmaz. Bu bilgi için ise astronomi ve kozmoloji tartışması gerekir. Bu tablodan çıkan sonuca göre fiziksel dünyadan metafizik dünyaya bir geçiş vardır (Başaran, 2006). Buna paralel olarak İbrahim Hakkı'nın eserlerinde, 'kâmil insanın' oluşması için gereken rehberlik ve eğitim

yönünü öne çıkarılmaktadır. Aslında böyle bir gaye, İbrahim Hakkı'nın insanı anlama ve kemâlâtına yönelik eğitim stratejisinde insanın biyolojik, psikolojik ve davranışsal yönünün yanında, var olmasının hakikatine yönelik bilincin oluşması için, irfani bağlamda bütün çözümler telif edilerek bütüncül bir bakış oluşturulmaktadır. Onun ortaya koyduğu 'kâmil insan' modelini bütünüyle kavramak için insanın biyolojik gerçekliğinden yola çıkılarak irfani boyuttaki tekâmülüne kadar süre giden çizgi biteviye takip edilmelidir (Erdem, 2011). İbrahim Hakkı'nın bu görüşleri, eğitimin amacını "bilinçlice Tanrıya ulaşarak, kendini gerçekleştirme olarak gören İdealizm felsefesi (Cevizci, 2011; Güler, 2008) ile paralellik göstermektedir, denilebilir. Bundan başka İbrahim Hakkı'nın, insan fitratın uygun olarak, Marifetullah yolunda zihinsel tekâmül yanında bedensel, ruhsal ve duygusal gelişimi de içeren 'bütün insan' a ulaşmayı hedefleyen bir eğitim anlayışına sahip olduğu da söylenebilir. İbrahim Hakkı'nın bu görüşleri, Gazali'nin (Akt: Cevizci, 2011) Denge ilkesini çağrıştırmaktadır. Tozlu (2008) bu denge durumunu şu şekilde açıklamaktadır: "İnsan fitratı bir denge üzerinedir. Ruh ve madde bileşenleri, akıl ve gönül dünyası ile tecrübe ve teori dengesi vs."

İbrahim Hakkı'nın İslami geleneğe uygun olarak vaz ettiği eğitimin nihai amacı (Marifetullah), Pragmatizmin de etkisiyle piyasalaşan, dünyevileşen ve adeta bir ikbal aracı olarak görülen günümüz eğitim amacı ile oldukça farklılık göstermektedir. Bu farklılık, İbrahim Hakkı gibi marifetullah yolunda ilimle iştigal etme geleneğinin, günümüzde sıkça rastlanan maişet için ilim tahsil etme anlayışı arasında da görülmektedir. İbrahim Hakkı'nın eğitime yüklediği bireyi aydınlatma amacı, günümüzde devlete görevli yetiştirme ve ekonomiye eleman temin etme aracına dönüşmüştür. Bu dönüşümde, Osmanlı'nın son dönemleri ile cumhuriyet dönemindeki politik tercihlerin payı büyüktür.

İbrahim Hakkı'nın eğitimci kişiliğini destekleyen çok önemli bir yönü de, ilimleri tasnif ederek eğitim programları ihdas etmesidir. İbrahim Hakkı, bir eğitim programı olarak 1752 tarihinde Türkçe nazmettiği Tertib-i 'ulümadlı eserinde, kişinin kâmil efendi (yani âlim) olabilmesi için okumasını gerekli gördüğü ilimleri otuz bir daldaki toplamış ve her bir daldaki metin'leri zikretmiştir. İbrahim Hakkı'nın kâmil insan yetiştirmek için sınıflandırdığı onbir grup ilim şunlardır (Fazlıoğlu, 2013):

1. Âlet ilimleri
2. Kur'an-Hatt ilimleri
3. Fıkıh-Luğat ilimleri
4. Tasrif (Sarf-İştikâk) ilimleri
5. Nahv-Avâmil ilimleri
6. İlmi mantık
7. İlmi-î âdâb
8. İlmi-î meânî
9. İlmi-î hikmet
10. Cüziyyât
11. İlmi-î usul

Toplu veya genel bir eğitimden ziyade ideal bir eğitimi ifade eden bu yaklaşım, günümüz anlayışından da öte olarak, öğretmenin sorumlu olduğu öğrenen kitlesi özelliklerine göre ilim sahası seçme (aslında program oluşturma) olarak nitelenebilir. Çünkü program geliştirmede programın içeriği olarak bilgi, üzerinde önemle durulması gereken bir faktördür (Karakaya, 2001) ve program geliştirme öğretim bilgisinin tüm ayrıntılarını kapsar (Fidan, 1996). İbrahim Hakkı'nın öğrenen kitlesine göre ilimleri tasnif etmesinin dayanağı, Osmanlı medreselerindeki ders müfredatının konu veya disiplin merkezli değil, seviye merkezli (Fazlıoğlu, 2013) anlayışı olabilir. Nitekim günümüzde, öğretmenlerin kendi öğrencileri için öğretim izlencesi (müfredat, program) tasarlayıp, uygulaması kabul gören bir yaklaşımdır. Ünlü program geliştirmede çok iyi bilinen Taba Modelini (Demirel, 1999) çağrıştıran bu yaklaşım, bir anlamda öğretmenlerin, öğretim programını sınıfa uyarlayarak hazırladıkları öğretim planı gibi de değerlendirilebilir. Bilgi birikiminin nispeten sınırlı olduğu O dönemlerde eğitim programı, öğretilecek bilgiler (içerik, muhteva, konular) ile eş anlamlıydı. İbrahim Hakkı'nın oluşturduğu eğitim programı, bugün müfredat olarak adlandırılan ve öğretilecek konuların listesi mahiyetinde olsa da, eğitim programlarının ilk örnekleri arasında sayılabilir. Çünkü eğitim programlarının teorik temelleri arasında insan ve bilgi çok önemli bir yere sahip olup; bilginin tasnifi programın şekillenmesinde kritik öneme sahiptir (Akpınar, 2012). Kaldı ki günümüzde bile, bilimlerin sınıflandırılması eğitim programlarının teorik temelleri arasında kabul edilmektedir. Nitekim bugün TES'in eğitim programlarının Aristo'nun bilim tasnifine dayalı olduğu bilinmektedir. Buna mukabil İslam düşünürlerinin “teorik bilimler - pratik bilimler”, “aklî ilimler - naklî ilimler”, “ulûmu'l-müşerria - ulûmu'l-hikemiyye”, “âlî ilimler - ednâ ilimler” tasnifleri mevcuttur (Kılıç, 2004). Eğer İbrahim Hakkı'nın o dönemde vazettiği ilimlerin tasnifi, evrilerek günümüze taşınabilseydi, eğitim programlarının içerik boyutunun teorik temeli Aristo yerine İbrahim Hakkı'ya dayandırılabilirdi. Böylece, eğitim sistemimiz (en azından eğitim programları boyutuyla) sosyo-kültürel bünyemize daha uygun olabilirdi.

İbrahim Hakkı'nın eğitimin amacı ve ilimlerin tasnifi gibi eğitimin çerçevesini çizen fikir ve mülahazalarından başka, akademik takvim ve günlük ders akışına yönelik fikirler vaz ettiği de bilinmektedir. İbrahim Hakkı, Osmanlı geleneği olan haftada beş gün; günde dört-beş saatlik tahsil uygulamasına mukabil, günde iki ders tavsiye etmiştir (Fazlıoğlu, 2013). Bu tavsiyenin, Herbart'a (1776-1841) izafe edilen günümüz ders kavramından (Hesapçoğlu, 1994) önce yapılması dikkat çekicidir. Ayrıca günümüzde hemen her kademedeki okul öğrencilerinin yılgın tavırları göz önüne getirildiğinde, İbrahim Hakkı'nın geleneğin aksine olan bu tavsiyesinin hangi ilke ve varsayımlara dayandırıldığı konusu araştırmaya değerdir.

“Büyük bir öğretmen olarak nitelenen İbrahim Hakkı'nın öğretim pratiği, talim ve terbiye ile insanı yüceltme niteliğindedir (Gözübüyük, 1960 Akt: Kazar, 2010). İbrahim Hakkı'nın talim ve terbiye yanında hissedilen

irşad özelliği, Doğu medreselerinin tekke ile olan yakın ilişkisine bağlanabilir (Fazlıoğlu, 2013). İbrahim Hakkı'nın, öğretim hizmetini o dönemde cari bir usul olan kitap okutma şeklinde sürdürdüğü bilinmektedir. Ancak İbrahim Hakkı'nın fazlaca bilinmeyen dikkat çekici bir usulü de, derslerinde deney ve gözlemler yapması ve bazılarını bizzat kendisinin yaptığı öğretim materyalleri kullanmasıdır. Öğrenmede araç-gereç ve materyal kullanımının önemine yönelik çağdaş anlayışa paralel (Taşpınar, 2012; Yelken, 2011; Kaya, 2005) bu tatbikatlar, günümüzde kalıcı öğrenmenin sağlanması için çok önemsenen öğretimde materyal kullanma anlayışının, o dönemde de biliniyor uygulandığını göstermektedir.

Eserlerinde eğitim ve öğretime dair fikirler vaz etme yanında, öğretimde yol ve yöntemlere de değinen İbrahim Hakkı'nın bu düşünceleri, müderrisin, öğretim ilke ve yöntemleri konusunda da çok geniş bir ufka sahip olduğunu göstermektedir. İbrahim Hakkı'nın eserlerinde eğitim ve öğretime dair serrettiği görüşlerini nesir yanında şiir şeklinde de (Kahya, 1999) ifade etmesi, günümüz pedagojisinde çok önemsenen, derste çoklu öğretim yöntem-teknikleri kullanma anlayışına paraleldir. Eğitim literatüründe bu anlayışın temel dayanağı, algı ve öğrenmedeki bireysel farklılıklar ile açıklanmaktadır. Fikirlerini nesir yanında şiirle de ifade etmesi ile derslerde klasik didaktik yaklaşımlar yanında deney ve gözleme de yer vermesi gibi uygulamalar, İbrahim Hakkı'nın, öğrenmede çok önemli olan bireysel farklılıkların (Selçuk, 2005; Saban, 2004; Özden, 2003; Bacanlı, 2003) bilincinde olduğunu göstermektedir. Nitekim İbrahim Hakkı'nın, Gazali'nin Bireysel Farklılıklar İlkesine (Akt: Cevizci, 2011) benzer şekilde, tipoloji ve psikoloji ile yakından hemhal olması da, bu iddiayı desteklemektedir. Bugün bile okullarımızda öğretmenlerin, derslerini çoğunlukla anlatma yöntemiyle sürdürdüğü gerçeği (Açıkgöz, 2003) göz önüne alındığında, İbrahim Hakkı'dan, öğretim ilkeleri ile yöntem-teknikleri konusunda alınacak çok ders olduğu açıktır. Bundan başka, İbrahim Hakkı'nın tipoloji, kıyafet ilmi, (ilmi suret) konusunda serrettiği mülâhazalar, öğrenmede öğrenci özellikleri, öğrenme-duyu organları ilişkisi ile öğrenme- ruh hali bağlamlarında ele alındığında, eğitimde son yıllarda popüler olan “öğrenme stili” ve “öğrenme stratejisi” gibi konu ve kavramlara, Kolb'ün Öğrenme Stili Envanteri (Aşkar ve Akkoyunlu, 1993) ile Dunn (1988), Keefe (1988) ve Gregorc (1985)'nin Öğrenme Stili (Biçemi) açıklamalarından (Akt: Açıkgöz, 2003: 57) çok önce işaret etmiştir denilebilir.

İbrahim Hakkı eserlerinde, diğer birçok İslam âlimi gibi, çocuk terbiyesine önemli bir yer vermiştir. İbrahim Hakkı, çocuk eğitiminde anne ve babanın işlevine dikkat çekerek, güçlü bir aile yapısına değinir. Bu düşüncesini şu şekilde dile getirir: “Evveleminde anne ve babalar çocukları çok sevmeli, onları bağırklarına basıp koklamaları, sevgilerini fazlasıyla göstermelidir.” İbrahim Hakkı bunun için, Hz. Peygamber'in, “Çocuklar dünyada sürûr, ahirette nûrdur.” hadisini referans göstermiştir. Çocuklar arasında ayırım yapılmaması, kız erkek diyerek farklı muameleye gidilmemesi gerektiğini ifade eden İbrahim Hakkı'nın (Gün, 1977) bu görüşleri ile günümüzün çağdaş

çocuk eğitimi anlayışı (Sevinç, 2005; Varol, 2005) büyük oranda paraleldir.

İbrahim Hakkı'nın bilgi olgusuna ilişkin fikir ve mülahazaları da, onun eğitimcilik vasfı bağlamında ele alınabilir. Çünkü eğitim, bir anlamda "bilgi"lenmesürecir. İbrahim Hakkı'nın, eserlerinde, bilginin imkânının yanı sıra tabiatı, kaynağı ve sınırları ile ilgili görüşleri, onun epistemolojik perspektifini (Mehdiyev, 2011) yansıtmaktadır. İbrahim Hakkı'nın eserleri, bilginin mümkünlüğü ve kaynağı bağlamlarında ele alındığında, bu konuda serdettiği şu cümle anahtar niteliğindedir: Allah'ın özel bir halk'ı neticesi varedtiği insan, bilgi üretebilecek donanıma sahiptir: Kendisine Ruh nefh, iman bahş edilen insan, ilim-hilm, akılfehim ve nutuk-beyanla desteklenmiştir(Fazlıoğlu, 2013). Burada yer alan "insan bilgi üretebilecek donanıma sahiptir" fikrinden hareketle, İbrahim Hakkı'nın 'bilgi' yi "kazanılabilir", "elde edilebilir" bir olgu olarak gördüğü söylenebilir. Yine burada yer alan, "Kendisine Ruh nefh, iman bahş edilmiştir. Bunun da ötesinde, ilim-hilm, akılfehim ve nutuk-beyanla desteklenmiştir" cümlelerinden hareketle de 'bilgi'nin verili boyutunun da olduğunu düşünmektedir denilebilir. Bu durumda İbrahim Hakkı'nın bilgi olgusunu, hem kesbi ve hem de vehbi boyutları olan bir olgu olarak gördüğü söylenebilir. İbrahim Hakkı'nın akli ve nakli ilimlerdeki denge halini ifade eden zülcaenaheyn sıfatıyla örtüşen bu duruş, onun epistemolojik olarak holistik bir bakış açısına sahip olduğu şeklinde değerlendirilebilir. Ancak yine de İbrahim Hakkı'yı epistemolojik tartışmalarda bir taraf veya yere oturtmak kolay değildir ve belki de lazım da değildir. Çünkü İslami mütefekkirleri, Batılı görüşlerle paralellik kurarak olumlamak doğru bir yaklaşım değildir. Oryentalist bir anlayışı çağrıştıran bu yaklaşım, kendimizi Batılı (Yabancı) gözden okumak gibi garip bir durumu ifade etmektedir. Kendi kültür bünyemizi anlamayı güçleştiren bu bakış açısı, uzun vadede yabancılaşmayı da beraberinde getirebilir.

İbrahim Hakkı'nın eserlerinde serdettiği mülahazalar, epistemolojik olarak bilginin amacı noktasında ele alındığında, mütefekkirin bütün ilimleri Allah'ı, O'nun kudret ve azametini bilmeye yardımcı olan bir vasıta olarak gördüğü söylenebilir. İbrahim Hakkı, bu konudaki görüşünü, "ilim de Allah bilgisi için bir araçtır" şeklinde dile getirmiştir (Altıntaş, 1986: 144). İbrahim Hakkı'ya göre, bazı ilimler hayatın idamesi için vazgeçilmez olsa da, ifâ edecekleri en büyük fonksiyon, Allah'ı bilmeye vasıta olmaktır (Ağırman, 2006). Öyle ki, yeryüzünde bulunmanın hikmet açısından maksadı ilim ve bu ilme göre amel etmek iken, kişiden istenen nihaî amaç, marifetullâh'tır (Fazlıoğlu, 2013). İbrahim Hakkı'ya göre ilim, cehaletten kurtarmağa, iyi ahlâk sahibi olmağa, olgunluğa erişmeğe, doğru yola (hidâyete) ve gerçeğe ulaşmağa bir vasıttır. İnsan gaffet ve cehaletle hayvana benzer. Onu gerçek insan seviyesine yükselten özellik ise ilim ve irfandır (Bingöl, 2013). Bilgiyi amaç değil araç olarak gören İbrahim Hakkı'nın, bu anlayışıyla günümüzde bilgiyi araç olarak kabul eden Pragmatik referanslı İlerlemeci eğitim anlayışına paralel gibi görünse de, bu yanılıcıdır. Çünkü İlerlemeci eğitimde bilgi, nitelikli yaşam için araç iken; İbrahim Hakkı bilgiyi, Marifetullah yolunda

kamil insanı yetiştirmek için vasıta olarak kabul etmektedir. Nitekim bilgiyi, fiziksel dünyadan metafizik dünyaya geçişte vasıta olarak gören İbrahim Hakkı'ya göre, rasyonel bilgi ancak asıl amaç olan Allah'ın bilgisine ulaşmak için bir araç teşkil eder. O'na göre, astronomi, astroloji, tıp, matematik tartışmalarının hepsi aslında tasavvufu hakkıyla anlamada aşılması gereken engellerdir. Dolayısıyla İbrahim Hakkı için bilgi, birbirine bağlı ve sonunda Allah'a varan ilişkiler bütünüdür. Bu bağlamda ele alındığında Ma'rifetnâme, modern bir ansiklopedi gibi birbirinden bağımsız maddeler yerine belirli amaca hizmet eden ve içten içe birbirine bağlı kavramları içerir (Başaran, 2006). Buradan hareketle İbrahim Hakkı'nın kendini (insanı) ve evreni anlamak üzere elde etmeye çalıştığı kesbi bilgileri, nakli bilgileri güçlendirmek veya daha doğru bir ifadeyle zamanın anlayışına uyarlamada destek olarak gördüğü söylenebilir.

Burada çok sathi şekilde temas edilen İbrahim Hakkı'nın, eğitimin amacı, program teorisi, öğretim ilke ve yöntemleri, öğretimde materyal kullanımı ve çocuk eğitimi bağlamlarında serdettiği fikir ve mülahazaları ile buna yönelik uygulamaları ve epistemolojik görüşleri, “genelde TES'in, özelde eğitimle uğraşan herkesin İbrahim Hakkı'dan alacağı çok şey vardır” şeklinde değerlendirilebilir. Nitekim Marifetnamenin son bölümündeki eğitim metotlarını inceleyen Alman eğitim bilimcisi Prof. Dr. Hausmann, “Türk eğitim tarihini kapsamayan bir dünya eğitim tarihinden söz edilemez” (Tefekkür, 2013) tespiti, bu değerlendirmeyi destekler niteliktedir.

SONUÇ

Tarama modeli ve dokümanter analiz şeklinde yürütülen bu çalışma kapsamında İbrahim Hakkı'nın kitaplarıyla ilgili bilimsel tez, kitap, makale, gazete yazıları ve ilgili internet kaynaklarının incelenerek analiz edilmesineticesinde çıkarılan sonuçlar aşağıdaki yer almaktadır:

İbrahim Hakkı'nın yaşam serencamı, “Nasıl mütefekkir olunur?” veya “Mütefekkir nasıl yetiştirilebilir?” sorularına cevap bulma bakımından rehber niteliğindedir. İbrahim Hakkı'nın akademik hayatı, günümüzde Batı kaynaklı bilgi ve malumatlara ulaşma ve bunları anfilerdedağıtmaktan bitap düşmüşakademisyenlerimize (en azından eğitim bilim alanında çalışan akademisyenlerimize) örnek bir aydın, müderris ve mütefekkirprofili çizmektedir.

İbrahim Hakkı, eserlerinde talim, terbiye ve irşada yönelik serdettiği fikir ve mülahazalarla, kendisine atfedilen diğer sıfatlar gibi müderris ve eğitimci vasfını da hak etmektedir. İbrahim Hakkı, eserlerinde eğitimin amacı, program teorisi ve uygulaması, öğretim ilke ve yöntemleri, öğretimde materyal kullanımı, çocuk gelişimi ve yetiştirilmesi ile ahlaki gelişim hakkında dikkat çekici fikirler serdetmiştir.İnterdisipliner bir anlayışla, fen ve sosyal-beşeri ilimlerle ilgilenmekten dolayı zulcanaheynolarak nitelenen İbrahim Hakkı'nın bu vasfı, eğitimle ilgili fikirlerine de yansımıştır.Bu

yansımanın bir işareti olarak, O'nun talim, terbiye ve irşada yönelik serdettiği mülahazalar, pür pedagojik bir bakış açısından ziyade, interdisipliner ve hatta disiplinler üstü bir perspektifvasatindedir. İbrahim Hakkı'nın, birçok disipline ait bilgileri harmanlayarak sentezlendiği bu perspektifin mahsulü olan mülahazaları, günümüz eğitimine yol gösterici ve ufuk verici mahiyettedir. İbrahim Hakkı'nın insan ve bilgi olgularını analiz ederek eserlerinde serdettiği fikirler, bugün Batı'lı düşünürlere hamledilen birçok eğitim anlayışı, ilkesi ve kavramı ile paralellik göstermektedir. İbrahim Hakkı'nın sözü geçen bu eğitim anlayışı, ilkesi ve kavramları (en azından birkısmını) Batılı düşünürlere önce dile getirmiş olması, günümüzün modern pedagoji literatür içeriğinin menşei hakkında kuşku uyandırmaktadır. Bugün eğitim, öğrenme ve gelişim gibi konularda Piaget ve Dewey gibi Batı'lı düşünürlere hamledilen birçok fikir ve görüşün, onlardan çok önce İbrahim Hakkı tarafından dillendirilmesi, bu kuşkuyla haklı kılmaktadır. Bundan başka İbni Sina, Farabi ve Gazali'nin eserlerinde de buna yönelik çokça örnek bulunması, modern eğitim (pedagoji) ve öğretim biliminin (didaktizm), Comenius, Erasmus ve Ratke gibi Batı'lı düşünürlere başladığına dair literatürde yer alan bilgileri tartışmalı kılmaktadır. Fazlıoğlu'nun (2013), Bibliothèque Nationale, Supplement Turcs adlı kaynaktan naklettiği "Fransız hükümetinin isteği üzerine, XVIII. yüzyılın ilk yarısında, Osmanlı hükümeti tarafından kimliği meçhul bir müderrise yazdırılan Kevâkib-i seb'â [telifi 1155/1741] adlı eserde, Osmanlı medreselerindeki eğitimin mantığı, okutulan eserler, eğitim yöntemleri ve eğitimin maksadı gibi hususlarda ayrıntılı bilgi vermektedir" şeklindeki bilgi, insan ve bilgi analizine dayalı pedagojik bilgilerin, aslında bizim "yitik malımız olabileceği" sözü geçen tartışmayı destekler niteliktedir. Bu örnek, eğitim ve öğretimde nereden nereye geldiğimizi göstermesi bakımından çarpıcıdır. Örnekleri çoğaltılabilecek olan bütüncül tartışmaların açıklığa kavuşturulabilmesi için, konuyla ilgili daha derin ve kapsamlı araştırmalara ihtiyaç vardır.

Son tahlilde, bir eğitimci ve müderris olarak İbrahim Hakkı'nın eğitim anlayışı, marifetullah uğrunda akli ve nakli bilgiler vasıtasıyla, kamil insanı yetiştirme süreci olarak ifade edilebilir. İslami geleneğe uygun bu anlayışta İbrahim Hakkı'yı farklı kılan, marifetullaha ulaşma yolunda kâmil insanı yetiştirmek için maddi ve manevi her türlü bilgi ve ilmin vasıta olarak kabul edilmesidir. Çağdaş birçok mütefekkirin tersine, İbrahim Hakkı, madde ve mana dengesine dayalı bütün insanı yetiştirme sürecinde, interdisipliner bir anlayışla ve holistik bir epistemolojik anlayışla bütün bilgi ve bilimlere değer vermiştir.

KAYNAKLAR

- Açıkgöz, Ü. K. (2003). Etkili öğrenme ve öğretme. İzmir: Eğitim Dünyası Yayınları.
- Ağırman, C. (2006). Siirt'in Yetiştirdiği Ünlü Âlimlerden İbrahim Hakkı Hz.nin Siirt Kültüründeki Yeri ve Marifetnâme Adlı Eserinde Kullandığı Hadislerin Tahlili.Uluslararası Siirt Sempozyumu, 19-21 Eylül Siirt 2006.
- Akpınar, B. (2012). Eğitim programları ve öğretim.Elazığ: Data Yayınları.
- Altıntaş, H. (1986). Tasavvuf tarihi. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, No 171.
- Aşkar, P. ve Akkoyunlu, B. (1993). “Kolb Öğrenme Stili Envanteri”, Eğitim ve Bilim, sayı 87, 1993, s.37-47.
- Aydoğan, T. (2011). Bütün Yönleriyle Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu.Sosyal Bilimler Dergisi Prof. Dr. Mahmut Kaplan Armağan Sayısı.9(2).
- Bacanlı, H. (2003). Gelişim ve öğrenme.Ankara: Nobel Yayınları.
- Başaran, A. T. (2006). Osmanlıların Modern Bilim Algısı: Erzurumlu İbrahim Hakkı ve “Marifetnâme”si. Bilim ve Sanat Vakfı, Bülten (e-dergi), Sayı 61.
- Bingöl, A. (2013). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın İlim Anlayışı. dusundurensozler.blogspot.com (Erişim: 15.08.2013).
- Cevizci, A. (2011). Eğitim felsefesi. Ankara: Say Yayınları.
- Demirel, Ö. (1999). Kuramdan uygulamaya eğitimde program geliştirme. Ankara: Pegem A Yayınları.
- Erdem, H. S. (2011). Erzurumlu İbrahim Hakkı'da “İnsanın Hakikati” Sorunu. İÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi, Güz 2011/2(2) 95-113.
- Ertürk, S. (1972). Eğitimde program geliştirme. Ankara: Meteksan.
- Fazlıoğlu, Ş. (2013). Ta'lim ile İrşād Arasında: Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Medrese Ders Müfredatı. www.ihsanfazlioglu.net (Erişim: 11.08.2013).
- Fidan, N. (1996). Okulda öğrenme ve öğretme. Ankara: Alkım Yayınevi
- Gardner, H. (2006). Eğitimli akıl .(Çev: Ö. Akbaş). İstanbul: Morpa Yayınları.
- Gencal, S. (2012). Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri büyük bir öğretmendir. Damla dergisi. Özel sayı.sabahattin-gencal.blogspot.com/2012 (Erişim: 26.08.2013).
- Güler, A. (1972). Eğitimin tarihi, sosyal, felsefî temelleri.Ankara: Punto Tasarım.
- Gülmez, S. (2012). Tillo'da aşk 'baş'a düşer. Yeni Bahar, sayı 127. www.yenibahardergisi.com/yenibahar/newsDetail_getNewsById.action? (Erişim: 03.08.2013).
- Gün, F. (1977). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Terbiyeye Dair Mülâhazları. <http://www.dinahlak.com/index.php?option=com>

- Hesapçıoğlu, M. (1994). Öğretim ilke ve yöntemleri.İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım.
- Kahya, E. (1999). Erzurumlu İbrahim Hakkı. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Necati Öner'e Armağan), 40 (1), 372. 150.
- Karadeniz, H. (2006). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Ahlak Felsefesi. Yayınlanamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Konya.
- Karakaya, Ş. (2001). Eğitimde program geliştirme çalışmaları. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaya, Z. (2005). Öğretim teknolojileri ve materyal geliştirme. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Kazar, M. (2010). Erzurumlu İbrahim Hakkı Hayatı, Kişiliği, Eserleri. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010: 333-350.
- Kılıç, M. E. (2004). Bir Metodun Metodolojisi: Dini İlimler Metodu Olarak Tasavvufa Mukayeseli Bir Bakış. Usûl, I, (1) 91 – 109.
- Mehdiyev, N. (2011). Çağdaş epistemolojiye giriş. İstanbul. İnsan Yayınları.
- Muslu, İ. (2013). Erzurumlu İbrahim Hakkı. Ortadoğu Gazetesi, 2013-04-06.
- Okumuş, E. (2006). Marifetnamede Beden. Türk İslâm Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 26-28 Haziran 2006.
- Özden, Y. (2003). Öğrenme ve öğretme. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Özgen, N. (2012). Siirt'in İnanç Turizmi Mekânları: Ziyaret (Veyselkarani) ve Tillo (Aydınlar) Örnekleri.Doğu Coğrafya Dergisi, 17 (27): 251-272
- Özyılmaz, Ö. (2002). Osmanlı Medreselerinin Eğitim Program. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Pamuk, B. (2010). İbrahim Hakkı Hazretleri'nin Abdurrahman Gazi Zaviyedarlığı ve Zaviyedarlık Meselesi. Atatürk Üniversitesi Dergisi. e-dergi.atauni.edu.tr.
- Saban, A. (2004). Öğrenme ve öğretme süreci.Ankara: Nobel Yayınları.
- Selçuk, Z. (2005). Gelişim ve öğrenme.Ankara: Nobel Yayınları.
- Sevinç, M (2005). Erken çocuklukta gelişim ve eğitimde yeni yaklaşımlar, Cilt 1 ve 2. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Seyidoğlu, H. (1997). Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı. İstanbul: Güzem Yayınları.
- Sönmez, V. (2008). Program geliştirmede öğretmen el kitabı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Taşpınar, M. (2012). Öğretim ilke ve yöntemleri. Ankara: Elhan Kitap Yayın Dağıtım.
- Tefekkür (2013). İbrahim Hakkı hazretleri ve İlmi Yönü, Tefekkür Dergisi, www.tefekkurdergisi.com (Erişim: 29.08.2013).
- Torun, A. S. (2011). İbrahim Hakkı Hazretleri ve Marifetname.http://www.habername.com(Erişim: 23.08. 2013).

- Tozlu, N. (2008). Küreselleşmeyle gelen yeni bir çağın eşiğinde yeni bir şuurun inşası ve eğitim. *Felsefe Dünyası*, 1 (47): 17–31.
- Varış, F. (1996). Eğitimde program geliştirme teori-teknikler. Ankara: Alkım Yayınları.
- Varol , R. (2005). Anne-baba ve eğitimciler olarak çocuklarımıza neyi ne zaman ve nasıl öğretilim?. Ankara: Punto Tasarım.
- Yelken, Y. T. (2011). Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, H. K. (2011). Erzurumlu İbrahim Hakkı Hazretleri Sempozyumu, 16-17 Kasım 2011 Erzurum.
- Yılmaz, İ. (2006). Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın Arapça-Farsça Şiirlerinde şekil ve Tema (Tanrı-İnsan ve Evren İlişkisi). *AcademicReview*, 10 (29), 191-198.
- Yılmaz, M. (2013). İbrahim Hakkı Hazretleri'ne Göre İnsan-I Kâmil. *Yeni Ümit*.101
- Yücelik, H. (2006). Erzurumlu İbrahim Hakkı'da Ahlak Anlayışı. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.